

CRITICA TEXTUALĂ A BIBLIEI EBRAICE ÎN ERA ELECTRONICĂ. AVANTAJE ȘI DEZAVANTAJE ALE UTILIZĂRII INSTRUMENTELOR ELECTRONICE

EMANUEL TOV

Bible Department, The Faculty of Humanities, Hebrew University of Jerusalem
emanuel.tov@mail.huji.ac.il

1. Avantaje

Disciplina criticii textuale a Vechiului Testament se ocupă de manuscrise și ediții de text vechi, precum și multe alte surse suplimentare. Se compară detalii din mai multe limbi, obiectivul acestei discipline fiind de a aduna informații cu privire la modalitățile de transmitere a textelor vechi, de a compara cărțile, de a exprima opinii asupra lor și de a elabora ediții. Pentru unii cercetători, printre care se numără și autorul prezentului studiu, acesta este scopul academic principal. Critica textuală nu este exclusiv un demers descriptiv; intenția noastră este de a pune la dispoziția exegeților texte extrase din sursele vechi. Critica textuală este, în definitiv, concepută ca disciplină auxiliară în serviciul exegezei.

Timp de mai bine de trei secole, activitatea de critică textuală s-a desfășurat foarte bine în absența computerelor. Fără îndoială că multe studii ar fi fost mai precise și mai eficiente dacă ar fi fost întreprinse cu ajutorul calculatorului. Dar dacă nu ai calculator, nici nu îi simți lipsa. Înainte de era computerelor, proiectele se derulau cu un număr nesfârșit de cutii pline de fișe. Îmi amintesc încă sala proiectului de la Oxford de la jumătatea anilor 1970, proiect axat pe revizuirea Lexiconului „Liddel-Scott”. Camera era înțesată cu sute de cutii pline de fișe, o imagine de neconceput pentru cercetătorul modern. În aceleași condiții am lucrat și la Proiectul Hebrew University Bible, utilizând cartonașe de diferite dimensiuni și culori. Respectivele cartonașe erau utilizate după o logică similară celei după care se ghidează și un computer.

Computerele deservesc științele umaniste încă din anii 1970, iar în prezent se pare că nu ne mai descurcăm fără ajutorul lor. Unele proiecte au făcut trecerea către digitalizare în decursul anilor 1970, iar altele în anii 1980 sau 1990. În acea perioadă a avut loc o revoluție masivă pentru ceea ce însemna proiect și demers de cercetare, care a fost apoi resimțită și la nivelul predării. Sunt destul de în vârstă să fi fost martor la toate aceste etape ale evoluției tehnologice. Mi-am scris teza de master la o mașină de scris evreiască, pe lângă care am folosit un „Olivetti” englezesc, iar Biblia în greacă am scris-o de mână. În următoarea etapă, teza de doctorat mi-a fost dactilografată în engleză de către un dactilograf profesionist, iar Biblia în greacă și ebraică a fost scrisă la o mașină de scris IBM Selectric.

Primele computere *mainframe* care au deservit domeniul criticii textuale erau cele primitive, care treptat s-au transformat în computerele personale utilizate astăzi. În prezent computerele fac parte din normalitate, iar pentru critica textuală acestea au avut o influență notabilă, cu ajutorul lor realizându-se lucruri care altfel nu ar fi fost posibile. Cu toate acestea uneori mă întreb dacă s-a pus vreodată în discuție problema dezavantajelor legate de utilizarea computerelor.

Nu mă refer neapărat la utilizarea computerului în procesarea textului, ci la utilizarea datelor textuale în format electronic în cercetare și predare. Să luăm, spre exemplu, Textul Masoretic. Timp de mai multe decenii acest text a fost disponibil în format electronic împreună cu analiza morfologică a tuturor cuvintelor pe care le conține și un lexicon ca bază pentru multitudinea de analize literare, lingvistice și de critică a textului. Încă din anii 1980 programele de căutare au început să înregistreze îmbunătățiri, căutarea ajungând la nivelul literelor, al părților de cuvânt, al combinațiilor de cuvinte, al vocalelor, combinațiilor de vocale, mărcilor și modelelor de cantilație, al Masorah, al paragrafelor închise și deschise și al Ketiv-Qere. Alți cercetători se axează pe studii comparative. Din câte cunosc, Textul Masoretic nu este încă legat la baza de date a variantelor Textului Masoretic, dar este legat de textele din Deșertul Iudeii. Este legat de LXX la nivel de cuvânt prin programul CATSS, același aspect fiind valabil și pentru Tanah prin intermediul Targums WordMap (în *Accordance*, editat de Leor Gottlieb)¹. În plus, principalele ediții critice ale Bibliei ebraice, LXX, Vulgata, Tanah și Peshitta sunt în prezent disponibile în format electronic. Cu toate acestea, variantele acestor texte nu pot fi accesate într-o manieră flexibilă, excepție făcând *Septuaginta* Göttingen integrată în programele *Accordance* și *Logos*.

Datele disponibile și procedurile utilizate în domeniul criticii textuale sunt un subiect mult prea vast pentru a fi schițat în cadrul acestui studiu. Există în prezent programe sofisticate care analizează scrisul de mână, precum și numeroase tehnici ce țin de științele naturale care pot fi aplicate documentelor vechi. Tema principală a analizei mele nu se referă însă la realizările din domeniu, ci mai degrabă la tendințele și curente ce guvernează cercetarea.

Avem la dispoziție numeroase resurse în format electronic, precum și programele cu care să le analizăm. Cu toate acestea, nu ne putem baza cercetarea exclusiv pe resursele electronice și nu cred că vom fi vreodată în situația în care cercetarea asupra textului să fie întreprinsă pe baza acestei modalități. Întotdeauna vor exista și numeroase surse care nu vor fi disponibile în format electronic.

Și totuși, există un domeniu în care ne apropiem de auto-suficiență doar pe baza resurselor electronice. Și acest domeniu este predarea. Predarea implică disponibilitatea instrumentelor electronice înainte și în timpul cursului respectiv. În sala de curs, studenții au acces la toate textele dispuse pe coloane paralele, la manuale de

¹ La nivelul versului, Textul Masoretic este legat de Peshitta, Vulgata, latina veche și alte traduceri moderne prin intermediul echivalențelor lui Strong.

gramatică, lexicoane, atlase și comentarii, care le permit uneori să-l corecteze pe profesor!

În mod tradițional, instrumentul principal în studiul LXX a fost concordanța bilingvă a lui Hatch și Redpath, sursă care furniza date ce nu puteau fi utilizate imediat (Kraft/ Tov 1998, XI–XIX). Pe vremea când eram student, petreceam ore în șir căutând echivalențe ebraice-grecești ale LXX și Textul Masoretic. Indexul invers din Hatch-Redpath² a fost de ajutor până la apariția unui instrument tipărit mai bun dezvoltat de Takamitsu Muraoka (2010). Ca profesor, am profitat la rândul meu de aceste instrumente, până am câpătat încredere în instrumentele electronice.

Restul e istorie. Un program digital de calitate, precum *Accordance*, constă în texte biblice integrate complet cu analize morfologice, legate de lexicoane, atlase și comentarii. Utilizarea unui astfel de instrument în sala de curs este un element de noutate. De mai bine de cincisprezece ani nu mai am în față studenți înconjurați de copii ale Bibliei ebraice și grecești, ci studenți ce stau în față a zece sau cincisprezece calculatoare care le furnizează mai multe cărți decât ar putea duce vreodată în brațe.

2. Dezavantaje³

Există și dezavantaje ale dezvoltării mijloacelor electronice? Cu siguranță da. Suntem o generație de tranziție. Încă folosim cărți, deși studenții începători preferă să nu le mai utilizeze. Atâta vreme cât există instrumente digitale de calitate și texte scanate, aceștia preferă varianta facilă în locul efortului de a studia un material într-o bibliotecă. E posibil ca într-un viitor apropiat studenții să nu mai știe cum arată o carte. Acei studenți nu vor mai dezvolta o legătură afectivă cu cărțile și copertile acestora. Să ne aplecăm în continuare asupra dezavantajelor acestei stări de fapt în ceea ce privește critica textuală.

2.1. Conceptul de carte biblică

O carte biblică dintr-un codex medieval sau o ediție printată are un început și un sfârșit bine definite, așa cum aveau cândva pergamentele vechi. Începe pe o pagină nouă și se termină pe alta, urmată de spații libere. În aceeași manieră, majoritatea pergamentelor de la Qumran începeau pe o coloană separată sau după mai multe rânduri libere. În edițiile printate, cititorul știe întotdeauna dacă citește începutul, mijlocul sau finalul cărții. Pe de altă parte, în cazul edițiilor digitale, pierzi poziționarea

² Edwin Hatch, Henry A. Redpath, *A Concordance to the Septuagint and Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books) in Three Volumes*, Oxford, Clarendon Press, 1897-1906.

³ În cadrul acestui demers am beneficiat de ajutorul mai multor persoane. Vreau să-i menționez în mod special pe Simon Ratenau, cu care am studiat la Pontificio Instituto Biblico, și Lotem Allouche, asistentul meu de la Hebrew University.

în cadrul textului. Poate exista un spațiu liber care să separe cărțile sau uneori numele cărții este marcat cu roșu (ca în programul *Accordance*). Însă în principiu fișierul cu Biblia în format digital (*Accordance* sau *Logos*) este de fapt o singură *unitate amorfă*.

Derularea pe ecran a unui text nu este același lucru cu răsfoirea unei cărți, pentru că în primul caz cititorul pierde simțul direcției. Chiar și așa, derularea textului e preferabilă situației în care trebuie să completezi numărul capitolului sau al versului, așa cum se întâmplă în majoritatea programelor disponibile gratuit pe internet. Utilizatorii edițiilor digitale pierd sentimentul de familiaritate pe care îl aveam față de textul tipărit al Bibliei. Dacă de exemplu un cititor era obișnuit să vadă începutul capitolului 12 din Geneză în partea de sus a paginii din stânga, această familiaritate cu textul facilita analiza lui. În edițiile digitale nu mai există pagina din stânga sau pagina din dreapta, cum de fapt nu mai există deloc pagini, dimensiunea „paginii” de calculator fiind un element ce depinde de parametrii ecranului, de fontul utilizat și de spațierea rândurilor.

2.2. Forma cărții vechi

Pentru practica criticii textuale, este important să avem o imagine mentală a cărții. Cărțile biblice erau păstrate în pergamente, fiecare pergament conținând o carte separată sau o parte a unei cărți. Odată cu nașterea creștinismului, pergamentele au fost înlocuite de codice, iar conceptul de coloană din pergament a fost înlocuit cu cel de pagină a unui codice. Acel concept a fost păstrat în varianta tipărită, deși dimensiunile erau diferite. Este important să păstrăm o astfel de imagine mentală atunci când practicăm critica textuală, în special în ceea ce privește dimensiunea unităților scrise și atunci când vizualizăm anumite tipuri de greșeli. De exemplu, imaginea mentală a unei coloane sau a unei pagini este crucială atunci când luăm în calcul adăugarea sau omisiunea unui rând sau a unui paragraf.

2.3. Marginile textului

În practica criticii textuale, este nevoie de conștientizarea cu claritate a marginilor din jurul textului manuscris sau tipărit, din dreapta, stânga, de deasupra și de dedesubtul textului, asemănătoare marginilor din manuscrisele medievale și pergamentele timpurii. În cadrul acestor margini au fost inserate unele corecții, ca de exemplu în pergamentul extins *Isaiah 1QIsa^a* și *4QJer^a*. De la începutul studiilor biblice, cu mult înainte de descoperirea manuscriselor de la Marea Moartă, cercetătorii acordau o mare atenție acestor margini, presupunând că ele conțin eventuale corecții sau adăugiri de text. Marginile servesc astfel ca jucători pasivi în analiza critică a textului. În edițiile digitale, însă, aceste margini nu mai există.

2.4. Disponerea versurilor

Rândurile poetice (stihuri, versuri, *stichot*) ale multor texte poetice sunt dispuse grafic în codicele medievale și în pergamentele Qumran. În pergamente se identifică mai multe sisteme utilizate, de exemplu două jumătăți de vers pe rând separate de un spațiu sau fiecare jumătate de vers pe un rând separat. Acest sistem a fost standardizat în manuscrisele medievale ale Textului Masoretic, în care anumite cântări sau cărți poetice apăreau întotdeauna într-unul din aceste sisteme. Sistemul medieval este de regulă imitat în edițiile tipărite; a se vedea, de exemplu, *BHS* (Gen. 49, Ex. 15, Deut. 32-33, Ios. 12, Jud. 5, 1 Sam. 2, 2 Sam. 22-23). Cu toate acestea, sistemul a fost întrerupt în edițiile digitale (*Accordance*, *Logos*, *Migra'ot Gedolot Haketer*), în care textele poetice sunt prezentate ca texte legate, în proză⁴. Este de înțeles faptul că în edițiile digitale a trebuit să se renunțe la aranjamentele grafice, deoarece multe din avantajele analizei textuale s-ar fi pierdut din cauza dispunerii grafice. Din păcate, însă, această omisiune văduște textul de un aspect esențial, și anume perspectiva asupra copiștilor medievali ai textelor Scripturilor.

2.5. Împărțirea secțiunilor

Textul derulat al Textului Masoretic este împărțit în secțiuni. Acest sistem al secțiunilor relevă percepția tradițională asupra semnificației textului, cu secțiuni deschise care indică diviziuni majore și secțiuni închise care indică diviziuni minore. Sistemul este necesarmente subiectiv, dar face parte din tradiția Textului Masoretic. Această dispunere grafică, care se aseamănă diviziunilor moderne ale textelor, oferă un sistem de referință rapid cu privire la subdiviziunea textului și astfel formează un instrument esențial pentru înțelegerea tradițională a structurii textului. Edițiile digitale care furnizează texte complete (*Accordance* și *Logos*) indică diviziunile secțiunilor din Textul Masoretic cu literele ם și ם în spațiile dintre versuri⁵. Cu toate acestea, acest mod de dispunere nu conferă vizibilitate pentru sursele deschise și închise și astfel utilizatorul pierde un aspect semnificativ al ghidajului cu privire la dispunerea Textului Masoretic.

2.6. Prezentarea *Masorah* și *Ketiv-Qere*

Masorah reprezintă o parte inseparabilă a Textului Masoretic, fiind astfel reprezentată în ediții tipărite precum *Migra'ot Gedolot*, *Ginsburg*, *BHS*, *BHQ* și *HUB*.

⁴ Programul *Accordance* prezintă cărțile biblice ca texte compate, în timp ce *Logos* oferă în plus opțiunea de a prezenta textul vers cu vers. Această dispunere este mai apropiată de textul poetic.

⁵ Programul *Migra'ot Gedolot Haketer* indică secțiunile închise în acest mod, în timp ce secțiunile deschise sunt indicate de spațiere și de litera ם

În toate celelalte texte tipărite, cel puțin notele *Ketiv-Qere* sunt incluse pe margini sau sub text. Atât *Ketiv*, cât și *Qere* sunt parte a tradiției Textului Masoretic și textul nu poate fi conceput fără ambele grupuri de cuvinte. Cuvintele *Ketiv-Qere* trebuie neapărat luate în considerare, la fel ca și poziția lor în pagină. *Ketiv* nevocalizat, deși inclus în text, trebuie ignorat, în schimb *Qere* cu vocalele sale (adesea adăugate la *Ketiv* în manuscrise), aflat pe margine, trebuie citit.

În schimb, în textul digital nu există nici calupuri de text și nici margini și în consecință utilizatorul nu mai beneficiază de înțelegerea tradițională a lecturilor acceptate sau respinse⁶. Astfel, în edițiile digitale, ambele forme sunt incluse în text; *Qere* este înregistrată fie în textul propriu-zis între paranteze, după *Ketiv* (*Accordance*), fie sub text (*Logos*), în ambele cazuri fiind vocalizată. Acest tip de aranjament plasează de fapt importanța *Ketiv* la un nivel superior celei pe care a deținut-o în mod tradițional deoarece este redată cu vocalizarea inclusă în text, și nu pe margine. Textele în format digital trebuie să facă anumite compromisuri, însă în acest caz acestea conferă o viziune distorsionată a transmiterii textului.

3. Pierderea abilităților

3.1. Studenții de astăzi folosesc computerul încă din leagăn, dacă pot spune așa. Astfel, ei pierd anumite abilități care nu au legătură cu critica textuală, dar influențează în mod negativ capacitatea de analiză a textului. Studenții aproape că nu mai scriu deloc de mână, preferând tastatura. În consecință, nemaifiind expuși vicisitudinilor scrisului de mână, nu sunt conștienți de greșelile făcute de copişti și le este dificil să înțeleagă fenomene precum lipografie, ditografie sau interschimbarea literelor similare precum *daleth* și *resh*⁷.

a) Odată tipărite, cărțile rămân pentru totdeauna statice. În paginile cărților se menționează editorii și autorii. Edițiile de calitate își expun în prefață principiile editoriale. Textele digitale se comportă însă diferit, deoarece principiul editorial este adesea în mod intenționat vag. Majoritatea programelor nu indică sursa⁸. Când îi

⁶ Doar programul *Miqra'ot Gedolot Haketer* indică *Ketiv* în mod aproape ideal prin litere de culoare gri (vizibile, dar ușor de ignorat), alături de *Qere*.

⁷ În consecință, eu am considerat necesar să introduc un exercițiu de copiere a unui fragment de text la cursul introductiv de critică textuală. Le dau studenților un fragment nevocalizat tipărit de zece rânduri din textul Scripturilor pe care îl copie, ca apoi să fie verificat de colegii de lângă ei. Studenții sunt adesea uimiți de numărul mare de greșeli de copiere făcute în cadrul acestui exercițiu și se conving astfel de existența unor fenomene care erau de la sine înțelese în epoca de dinaintea digitalizării.

⁸ Cu toate acestea, în cadrul *Accordance* și *Logos*, fiecare fișier este însoțit de un fișier „Readme” cu informații.

întreb pe studenți despre sursa ediției electronice a Bibliei pe care o folosesc, aceștia nici nu înțeleg întrebarea⁹.

b) Un alt aspect al culturii digitale este faptul că depindem din ce în ce mai mult de ceea ce există în format electronic. În această cultură a click-ului, ne alintăm prea mult studenții. Nu le mai cerem nici măcar să caute ceva într-o carte, ci doar scanăm pagini și furnizăm *hyperlink*-uri. În felul acesta creștem de fapt o generație de studenți obișnuiți să primească materialele de-a gata.

c) Permiteți-mi să mă refer, pe scurt, la computer ca la un procesor de text. S-ar putea să sune ciudat, dar am adesea sentimentul că utilizarea computerului obstrucționează procesul de gândire. Cu alte cuvinte, degetele preiau acțiunea în locul minții. Pentru unii poate că este mai ușor să-și controleze fluxul de idei cu ajutorul calculatorului, dar pentru alte persoane acesta poate fi un factor perturbator pentru procesul gândirii. Uneori este mai ușor să te concentrezi dacă degetele nu se mișcă.

3.2. Pseudo-cercetarea

Multe demersuri de cercetare se desfășoară cu ajutorul computerului și probabil că nu ar putea fi duse la bun sfârșit fără acesta. În unele cazuri, însă, cercetarea pleacă de la premise false.

Codurile din Biblie

În ultimele decenii ale secolului trecut a luat avânt o ramură a pseudo-științei, mai ales în rândul matematicienilor religioși, bazată pe numărarea literelor din textul biblic. Cercetătorii numărau literele care apăreau cu un număr prestabilit de spații între ele¹⁰, creând un model sau un cod despre care credeau că ar fi de natură divină. În articolul de pe Wikipedia intitulat *Coduri Biblice*, abordarea este rezumată în felul următor: „Se bazează pe credința că Tora este un text unic între textele biblice care a fost transmis omenirii (prin intermediul lui Moise) într-o secvență exactă, literă cu literă, în original în limba ebraică”. Astfel, matematicianul evreu Eliahu Rips a prezis că Rabinul Yitzchak avea să fie ucis și numele ucigașului era Amir¹¹. Detaliile se regăsesc în cartea reporterului american Michael Drosnin, intitulată *Codul Biblic* (1997). Potrivit acestei proceduri, se obține codul רבין יצחק, începând cu primul *yod*

⁹ Într-o anumită măsură, aceeași întrebare se poate adresa și referitor la anumite ediții tipărite a căror sursă nu este indicată, dar cel puțin în acele cazuri se știe numele editurii și anul publicării.

¹⁰ Pentru un rezumat și o evaluare, vezi Tigay (1999).

¹¹ „Aceste secvențe de litere sunt cunoscute sub denumirea de secvențe de litere echidistante, ELS pe scurt, iar susținătorii metodei le utilizează pentru a susține că Tora conține diverse modele semnificative care fac în mod criptografic referire la evenimente istorice care au avut loc ulterior perioadei biblice, până în epoca modernă” (Tigay 1999).

din Deut. 2:33 și apoi citind fiecare a 4772-a literă până la primul *nun* din Deut. 24:16. Acest nume coincide cu un citat din Deut. 4:42, אַשְׁרֵי־רֹצֵחַ, „un ucigaș care ucide”, iar numele ucigașului, Amir, apare câteva rânduri mai înainte în secvență inversă (Drosnin 1997, 15-17). Drosnin, care redă fraza ca „ucigaș care ucide”, o interpretează ca predicție că Rabinul va fi asasinat. Această carte și continuarea sa (Drosnin 2002) descriu zeci de exemple de acest fel. Procedura a fost interpretată ca fiind transmiterea de mesaje divine prin intermediul literelor și a fost folosită și de alte grupuri iudaice sau creștine care au vrut să arate că existența lui Dumnezeu poate fi demonstrată cu ajutorul calculatorului¹². Totuși, există o mică problemă inerentă acestei proceduri, și anume prin care text anume au fost transmise intențiile lui Dumnezeu? Nu există un *text* al Bibliei. Toate textele Bibliei, nu numai Textul Masoretic, conțin cuvântul lui Dumnezeu. Și dacă ne uităm numai la Textul Masoretic, codicele și chiar edițiile tipărite conțin mici detalii care diferă și care fac imposibilă obținerea aceluiași rezultat¹³. Acest simplu fapt invalidează absolut toate cercetările asupra codurilor Bibliei.

3.3. Gradul de credibilitate a datelor electronice

Există un sentiment nejustificat că datele electronice ar avea un nivel de credibilitate mai mare decât cărțile tipărite, probabil din cauza faptului că mulți cred că un calculator nu greșește niciodată.

3.3.1. Calculatoarele fac greșeli?

Din câte știu, calculatoarele nu fac greșeli, însă, dacă li se furnizează date greșite, pot crea greșeli. Am sentimentul că cei mai în vârstă abordează un text în format electronic ca pe orice altă sursă scrisă. Textele în format electronic pot conține erori din moment ce majoritatea textelor au fost procesate manual; de exemplu, analiza morfologică a cuvintelor din Textul Masoretic și LXX a fost determinată de oameni. Am însă impresia că generațiile de studenți de astăzi vin cu o abordare diferită. Aceștia manifestă o încredere excesivă în dispozitivele electronice în general, inclusiv în

¹² Logica acestei proceduri era că o căutare cu ajutorul computerului poate dezvălui secrete ale textului biblic care au rămas ascunse mai bine de 2000 de ani. Sistemul utilizat de decodare este unul simplu: textul biblic este golit de toate detaliile, păstrându-se doar consoanele, ca apoi să se descopere codul indicat de pozițiile literelor.

¹³ Acest aspect a fost subliniat cu precădere de Tigay (1999, n. 12). Internetul este plin de materiale care invalidează teoriile lui Drosnin. Brendan McKay arată că utilizând acest sistem se pot prezice tot felul de evenimente. Astfel, moartea Prințesei Diana a fost prezisă printr-o analiză a textului din Moby Dick, online: <https://users.cecs.anu.edu.au/~bdm/diligim/torah.html> (accesat în februarie 2021). Vezi și Satinover (1997).

instrumentele computerizate. Cred, de aceea, că nu sesizează cu ușurință elementele de subiectivitate pe care aceste instrumente le conțin¹⁴.

3.3.2. Subiectivitatea resurselor computerizate

Majoritatea resurselor din domeniul nostru au fost codate sau colectate de oameni și este astfel nevoie să fie abordate în aceeași manieră ca și cărțile tipărite. Acest aspect e valabil și pentru Wikipedia. Cu toții folosim acest instrument, dar ca profesori avem și datoria de a avertiza și a aduce argumente împotriva lui. Ca instrument anonim, nu are echivalent în domeniul cercetării. Ne învățăm studenții să nu citeze din *Anchor Bible Dictionary* sau *Encyclopedia Britannica* fără a menționa autorii articolelor din care citează. Acest lucru nu este posibil în cazul Wikipedia, din moment ce articolele nu sunt semnate și, chiar dacă sunt, ele suferă în permanență modificări. La citarea unui articol trebuie să se menționeze cu exactitate data și ora la care a fost accesat.

În articolul în care sunt descrise procedurile¹⁵, Wikipedia susține că articolele au un grad mare de precizie, dar exemplele furnizate se referă îndeosebi la științe. Din păcate, am detectat multe inexactități în articolele cu referire la critica textuală pe care le-am consultat. Redau mai jos câteva asemenea exemple:

Septuaginta. Acest articol conține numeroase inexactități. Începe prin a spune că „este cea mai timpurie traducere în Greaca Koine a cărților Bibliei în ebraică, a diferitelor apocrife biblice și a cărților deuterocanonice”. Însă acești doi termeni desemnează aceeași entitate. Apoi, traducerea cărților LXX nu a fost efectuată „la jumătatea secolului al III-lea î.Ch.”, așa cum susține articolul, ci probabil mai devreme sau mai târziu. Remarca „unele secțiuni ale Septuagintei pot conține semitisme, care sunt idiomuri și expresii bazate pe limbile semitice ca ebraica și aramaica” indică ignoranță și înțelegere greșită cu privire la tema abordată. Articolul discută succint despre „diferențele față de Biblia Vulgata și Textul Masoretic” (în această ordine), indicând prin aceasta că articolul izolează Vulgata și ar putea fi scris de un cercetător influențat de acea traducere. Articolul este scris pe baza literaturii secundare și nu este de niciun ajutor utilizatorilor LXX. Numeroase intrări furnizează informații insuficiente: Lucian din Antiohia (informații insuficiente referitoare la revizuirile LXX), traducerea Peshitta, Pentateuhul Samaritean.

¹⁴ Când am încercat să identific literatură de specialitate pe această temă, nu am găsit decât discuții cu caracter general precum cele de pe *InformationQ.com* referitoare la avantajele și dezavantajele utilizării computerului sau a cărților în procesul de predare. O dezbatere de calitate referitoare la „Ar trebui să înlocuim manualele cu tablete electronice?” se regăsește online: <https://www.oxfordlearning.com/textbooks-vs-computers/>, concluzia fiind că se preferă manualele printate în școli.

¹⁵ „Wikipedia” în Wikipedia.

Aquila din Sinope. Articolul descrie publicarea de fragmente extinse ale acestei traduceri, dar nu și numeroasele citări marginale din manuscrise și nici edițiile moderne. Nu se discută nici despre tehnica traducerii.

Hexapla. Acest articol, la fel ca și cele despre Aquila sau Theodotion, menționează în detaliu Proiectul „Hexapla” modern, dar omite orice mențiune referitoare la superbe ediții „Göttingen” în care pot fi consultate versiunile Hexaplei. Aceste articole au fost cel mai probabil scrise de unul din membrii Proiectului „Hexapla”.

Textul Masoretic. Acest articol abundă în inexactități și este în mod clar copiat din manuale. Cu siguranță nu este scris de un bun cunoscător al Masorah (uneori se redă numele Mesorah). Nu sunt descrise principalele caracteristici ale Textului Masoretic și nici antecedentele. Se menționează în mod eronat ca *tiqqun soferim* (corecție a scribilor) modificarea din „Ishbaal” în „Ish-bosheth”.

Unele articole sunt de natură confesională, *Biblia, versiuni și traduceri (creștine)*, *Qere și Ketiv*, articole bune scrise de un evreu practicant.

Pe de altă parte, articolele în limba engleză despre Manuscrisele de la Marea Moartă și multe dintre articolele în ebraică despre detalii din Textul Masoretic sunt de bună calitate, ceea ce arată că există loc pe internet pentru asemenea tipuri de articole.

Pe scurt, am descris binecuvântările, dar și dezavantajele utilizării computerelor în critica textuală. Trebuie să învățăm să folosim cărți, în paralel cu utilizarea computerelor.

Bibliografie

- Drosnin, Michael, *The Bible Code*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1997.
- Drosnin, Michael, *The Bible Code 2, The Countdown*, London, Weidenfeld & Nicholson, 2002.
- Kraft, Robert A., Tov, Emanuel, *Introductory Essay*, în *A Concordance to the Septuagint and the Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*, Edwin Hatch, Henry Adeney Redpath, 2nd edition, Grand Rapids, Baker Books, 1998, XI–XIX, ediție revizuită de Emanuel Tov, *Hebrew Bible, Greek Bible, and Qumran: Collected Essays, TSAJ 121*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2008, 309-324.
- Muraoka, Takamitsu, *A Greek-Hebrew/ Aramaic Two-Way Index to the Septuagint*, Louvain, Peeters, 2010.
- Satinover, Jeffrey, *Cracking the Bible Code*, New York, William Morrow, 1997.
- Tigay, Jeffrey H., *The Bible “Codes”: A Textual Perspective*, University of Pennsylvania, online: <https://www.sas.upenn.edu/~jtigay/codetext.html> (accesat la 1.02.2021).